

SIMON STEVIN. HET BURGERLICK LEVEN; herdrukt naar de eerste uitgave van 1590. N.V. Wereldbibliotheek. A'dam 1939.

Deze herdruk van Stevin's Het burgerlick Leven (Vita Politica) is het eerste teeken van leven van de stichting Onze Oude Letteren, die ten doel heeft de uitgave te bevorderen van belangrijke werken uit onze nationale letterkunde, die echter in de bibliotheken verscholen liggen of zeldzaam zijn geworden. De Commissie van redactie wordt gevormd door een aantal Noord- en Zuid-Nederlandsche hoogleeraren, terwijl de Wereldbibliotheek blijkbaar voor de practische zijde der organisatie is aangezocht. Een uiterst nuttige onderneming, die misschien meer dan ooit juist in onze dagen den onmisbaren steun verdient van allen, die het wel meenen met het erfgoed van onze nationale cultuur. Na dit eerste nummer staat verder nog een standaard-editie van Valerius Gedenckclanck op het program en zelfs niets minder dan een nieuwe Hooft-editie.

Stevin's betoog is niet zoozeer gewichtig om het resultaat als wel om de gevolgde methode en om den denkvorm die er uit spreekt. Het is minder op diepgang berekend dan op nut en klaarheid. Een echt ingenieursboek, en een typisch staaltje van de nationale renaissance-stijl tevens. Mevr. Dr. H. Romein schreef een algemeene cultuurhistorische inleiding, Prof. Dr. G. S. Overdiep een stilistisch-taalkundige.

E. DE FRÉMERY.

RECTIFICATIE

In de vorige aflevering staat op blz. 172 regel 10 en 11 van boven:

belacie der hemelscher borgers,

Hoofdstuk 24. O *Alre over-*

Dit moet zijn:

Hoofdstuk 24. O *lof ende jubelacie der hemelscher borgers,*

ONZE TAALTUIN

MAANDBLAD VOOR DE WETENSCHAP DER TAAL ALS VOLKSUITING, NATIONALE CULTUURCHAT EN INSTRUMENT VOOR SCHOONE KUNST. OFFICIEEL ORGAAN VAN DE DIALECTEN-COMMISSIE DER KONINKL. NEDERLANDSCHE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN.

ONDER REDACTIE VAN PROF. DR JAC. VAN GINNEKEN MET MEDEWERKING VAN DR J. GRAULS, PROF. DR J. WILLE EN P. J. MEERTENS.

8ste Jrg. No. 9-10 JAN. 1940.

Gebrs. van Aelst C.V. Maastricht

HET MONACHALE HUMANISME IN NEDERLAND

Het lijkt op het eerste gezicht een misschien te weidsche titel; maar als ik aan Lindebooms „Bijbelsch Humanisme in Nederland” herinner, zal menigeen toch spoedig mijn bedoeling begrijpen; en het feit dat ik er geen boek, maar een eerste artikel aan wijd, zal het begrijpelijk maken, dat ik nog wel meer hoop te vinden, dan ik reeds gevonden heb, en de vergelijking met het Bijbelsch humanisme althans verontschuldigen, als de uitkomst ze ten slotte niet zou wettigen.

I. DE UITERLIJKE KENTTEKENEN.

Tot nu toe is er niet veel anders van bekend, dan dat in de 15de eeuw van uit Kartuizer-kringen, ook in niet-liturgische Latijnsche teksten, een nauwkeuriger punctuatie gepropageerd wordt; die zich vooral kenmerkt door naast de mediatio of het metron-teeken — meestal door : genoteerd — de zoogenaamde flexa of „der Hakenpunkt” van Karl Hirsche op te nemen, die wij hier met ; zullen weergeven.

Karl Hirsche¹⁾ heeft over deze philologische aanwinst indertijd de loftrompet gestoken, naar aanleiding van 'Thomas a Kempis' gebruik hiervan in zijn autograaf van 1441 der Imitatio Christi.

¹⁾ Karl Hirsche: Prolegomena zu einer neuen Ausgabe der Imitatio Christi Bnd I, Berlin 1873, blz. 93 ss.

pu être empruntée aux frères de la Vie Commune. Je puis constater que ces frères, s'ils ont excellé à copier beaucoup et même à composer des traités excellents, n'ont nullement excellé à ponctuer. Il paraît, que les frères ne ponctuaient à l'instar de Thomas qu'en copiant des manuscrits ainsi ponctués. Nous verrons plus loin que Gobelinus a Kempis, frère de la vie commune au mont St. Jérôme, a ponctué ainsi le codex de Wolfenbüttel de l'an 1424."

„La plus grande partie du codex des sermons de St. Bernard ne porte des points que par ci par là; quelques sermons seulement de St. Bernard sont ponctués à la Thomas, apparemment parce que le copiste les trouvait ponctués de cette façon."

En ik geloof dat het te Windesheim en op den St. Agnietenberg ongeveer evenzoo is gegaan. Alleen heeft het copieeren der Imitatie-redactie, er den jongen Thomas a Kempis toe gebracht, om een tijd lang ook zijn eigen opuscula en preeken zoo te punctueeren, waarin hij echter slechts door enkelen van zijn medebroeders b.v. Jan Busch, en dat nog op eerbiedigen afstand is nagevolgd. Maar juist omdat in de Latijnsche Imitatio-tekst van den auto-graaf deze virtuositeit ten top is gedreven, moeten wij, daar nu eenmaal de echtste appels, niet zoo heel ver van den boom plegen te vallen, toch ergens in de nabijheid den oorspronkelijken appelaar zoeken. Welnu, Geert Groote, de hartstochtelijke boekenminnaar en de organisator der heele Deventersche en Zwolsche handschriften-vermenigvuldiging zou hiervoor al veel meer in aanmerking komen, maar dat hij het zelf niet geweest is, blijkt juist uit Spitzens constateering over het werk der Fraters. Alleen wijst G. Groote ons van zelf den weg naar de Kartuziers, van wie de Koorheeren van Windesheim en de Broeders der Fraterhuizen immers ook nog zooveel diepers en innigers hebben overgenomen; en die juist — zie de feiten bij Juffr. Greidanus — zich op veel grooter schaal door de driedelige punctuatie en de cursus-leer hebben onderscheiden. Maar wie had hier daartoe het gezag, de talenten, de voorstudie en de ambitie?

Welnu, ik weet het zeker, want de grondwet van dit monachale humanisme is, met den naam van den auteur erbij, te vinden in de nog bewaarde handschriften juist van hetzelfde Utrechtsche Kartuizerklooster, waaruit al die driedelig gepunctueerde handschriften zijn voortgekomen. De eenige *auctor intellectualis* der monachale Nederlandsche humanisten is Hendrik Eger van Kalkar geweest, de Kartuizer prior van Monichusen, die Geert Groote

heeft bekeerd, en hem toen 2½ jaar lang, onder zijn dagelijks leiding verder voor Christus heeft gewonnen en opgevoed.

VI. DE PERSOONLIJKHEID VAN HENDRIK EGER EN ZIJN INVLOED.

Hendrik Eger had hiertoe ten eerste de noodige aangeboren lenten en de gevorderde voorstudie. Uit den stedelijken patriciëring van het oude constenrijcke Kalkar in 1328 geboren, volgde hij een familie-traditie met na de Latijnsche school aldaar te hebben doorloopen en te Keulen te hebben verder gestudeerd: op 22-jarigen leeftijd, aan de Parijsche Universiteit college te gaan lopen en zooveel oud- en nieuw Latijn te leeren als hij maar wilde en hem later zou te pas komen en zoo den graad van Magister artium te behalen. Dat geschiedde in 1356, maar pas in 1357 ontving hij het teeken van zijn magistrale waardigheid. Hij was toen 29 jaar. Van 1357 tot 1362 doceerde hij aldaar als magister het Latijn van Cicero en de kerkvaders, maar studeerde zelf ondertusschen door in de theologie en het Kerkelijk recht. In dat laatste jaartal had hij reeds een canonicat te Keulen en kreeg er nog een bij Kaiserswert. Te Parijs heeft hij Geert Groote, die 12 jaar jong was, het eerst ontmoet en lief gekregen. Ook daar blijkt hij ree leiding te kunnen geven, want tweemaal achtereen werd hij in 1359 tot procurator van de Natio Anglicana, waar ook de Nederlanders en de Keulenaren onder hoorden, gekozen. Uit zijn brieven tot uit de laatste levensjaren blijkt dat hij op zijn Parijsche studietijd met fier genoegen terugziet. Een rijk, veel belovend leven wachtte hem, zooals dat van zijn oom Jacobus Eger, den opvoeder der zonen van zijn Heer: Graaf Otto van Kleef, die in 1307 van hem het tusschen Kleef en Kalkar gelegen riddersgoed Moyland had ontvangen. Maar hij had andere droomen gedroomd en blijkbaar veel Kerkvaders goed gelezen en verstaan, want pas van Parijs naar Kalkar terug, wordt hij op 37-jarigen leeftijd: Kartuizer-monnik in het St. Barbara-klooster te Keulen, waar God hem echter weldr liet waardeeren naar zijn verdiensten. Daar is hij waarschijnlijk in 1365-1366 geprofest en Priester gewijd, en na nauwelijks twee jaar kloosterleven, wordt hij tot Prior te Monichusen aangesteld om zijn medebroeders te besturen en in alles voor te gaan. Van 1370 tot 1373 leeft hij met Geert Groote onder een dak. Dan wordt hij Prior in Roermond, maar in 1375 wordt hij bovendien Visitator van alle Nederlandsche en Duitsche Kartuizerkloosters. Hij heeft

deze waardigheid 20 jaar lang bekleed, en had dus alle mogelijke gelegenheid om met zijn groote volmachten bij deze visitaties zijn heilzame inzichten overal onder zijn Kartuizer-medebroeders te verspreiden. Bovendien werd hij na zijn prioraat te Roermond opnieuw tot prior successievelijk te Keulen en te Straatsburg benoemd. Ten slotte werd hij op al de Generale Kapittels der Orde, in deze 20 jaar gehouden, dat is dus vijf maal achter elkaar, tot een der Definitoren gekozen. Zonder eenigen twijfel was Hendrik Eger de machtigste man van de heele Kartuizer Provincia Alemanniae inferioris die toen ter tijd de kloosters van Amsterdam, Utrecht, Monichusen, Roermond, Keulen, Coblenz, Trier, Mainz, Straatsburg, Freiburg i.Br., Würzburg, Grünau, Tüchelhausen, Neurenberg, Nordlingen, Erfurt, Eisenach, Hildesheim, Lübeck en Rostock omvatte. Hij was een heilig en zachtmoedig mensch met een groot en rijk hart en met een spontaan spreek- en praat-talent, dat ons uit al zijn nagelaten werken toe-klinkt. Een typisch staaltje is b.v. dat hij ook in zijn Latijnsche geschriften — en zeg niet, dat hij geen Latijn genoeg kent, eer gij U voldoende in hem hebt ingelezen — er telkens hier of daar een paar onvertaaltbare Nederlandsche of Rijnsch-duitsche woorden tusschenschrijft: want van de innerlijke volheid kon de Latijnsche zin vaak alleen de groote lijnen bevatten, en dan tinkelen de druppelende droppen der levende taal daar als betooverende harptonen tusschendoor; kortom een bezielend leider, die overal ten allereerste zijn onderdanen opwekte tot alle religieuze deugden, en de speciale eischen van hun strenge roeping. Van alle kanten hooren wij, dat wie of wat in die dagen in de verschillende kloosterordes ook van den eersten geest der stichters was afgeweken, de Kartuizer-orde onverzwakt de oude onbesproken eere van haar stichter Hugo wist te handhaven. En dat is zeker voor een groot deel aan hun grooten apostolischen leider Hendrik Eger van Kalkar te danken. Maar bovendien was hij natuurlijk ook een welsprekend Latijnsch redenaar, gelijk zijn nog onuitgegeven Latijnsche Sermones bewijzen. Landmann²³⁾ zegt hiervan: „Seine Predigten haben bedeutenden mystischen Gehalt, und man merkt, dass man es mit einem Meister für diese Art der Kanzelberedsamkeit zu tun hat“. Dat blijkt trouwens uit een nog in handschrift bewaarde homiletische verhandeling die Hendrik Eger voor zijn medebroeders schreef: De modo faciendi collationes more Carthusiano“. Hij schreef ook het bekende *Exercitatorium*

²³⁾ Fl. Landmann: Das Predigtwesen in Westfalen in der letzten Zeit des Mittelalters, Münster i.w. 1900, blz. 48, 79, 87-88, 111.

of het *Tractatus de cotidiano holocausti Spiritualis exercitii* (K. Hirsche: Prolegomena, Hamburg 1873 I blz. 464-520) en de officieele apologie der Kartuizerorde²⁴⁾ die van al *dezelfde* clausulen in *dezelfde* proporties krioelt — alleen is in het bewaarde afschrift de punctuatie sterk vereenvoudigd, al wijzen de tallooze streepjes na colons en comma's nog de plaatsen van de flexa en het metron aan — wij hebben van hem nog een reeks belangrijke, grootendeels in afschrift bewaarde brieven, waaruit wij zien, dat de Parijsche Magister Artium zijn jonge hart tot op hoogen leeftijd speelsch en jolig heeft bewaard. Verder was hij een mystiek dichter. Ik hoop, dat ik nog eens een Nijmeegsch classicus bereid vind om als dissertatie de schoonste zijner rijk-rythmische *Sermones*, en vooral zijn groot mystiek gedicht: *Contemplativa metrica* geheeten, met mooie verklarende noten ter perse te leggen. En last not least schreef hij, tijdens zijn Prioraat te Keulen, nu twee uitgebreide wetenschappelijke verhandelingen: zijn *Loquagium de Rhetorica* en het *Cantua-gium de Musica*. Uit de namen proeft men weer onmiddellijk, dat hij heusch wat te zeggen heeft en daar ook den juisten naam voor weet, al klinkt het op het eerste gezicht wat ongewoon. Welnu, het is nu vooral in deze twee laatste werken, dat hij de grondslagen heeft gelegd voor de machtige Dietsche litterair-aesthetische cultuurbeweging, die wij tot nu toe slechts van den buitenkant uit de leesteekens en de cursusvormen hebben gekarakteriseerd; maar die ten slotte op zijn persoonlijke artistieke spreek- en praat-gaven berustte. Deze talenten lagen, gelijk uit de titels dezer werken reeds blijkt, zoowel op litterair als musicaal terrein, en beide werden gevoed en gelouterd door zijn diepe contemplatief religieuze bezieling.

Wij lezen het bijna op elke bladzij van zijn *Loquagium* tusschen de regels en zijn voorbeelden door; het hinderde dien hoogbeschaafden Kartuizer-prior, dat de hoogste en diepste waarheden van het Evangelie, zoowel bij zijne medebroeders als bij vele andere welmeenende kloosterlingen, in een houtherigen onvolkomen vorm werden voorgedragen, of zelfs in de liturgische uitvoering niet met den ouden luister werden omringd. Terecht klaagt hij daar over een onverzorgde dictie, een maar vierkant plomp zeggen waar het op staat, zonder hoogere beschaving, zonder fijnheid van aanvoeling, zonder eenige delicaatheid van gekuischte en tegemoetkomende taalvormen; zoodat hij, die uit een oud geslacht van rijke stedelijke regenten geboren en aan de Parijsche Universiteit

²⁴⁾ Mej. H. Vermeer: Het Tractaat „Ortus et decursus ordinis Cartusiensis van Hendrik Egger van Kalkar, met een biographische inleiding, Wageningen 1929.

tot de aesthetische gave des onderscheids was opgevoed, zich de ooren en oogen uit! schaamde tegenover de verblindende felgekleurde cultuur van het Herfsttij der Middeleeuwen, waar de in verval geraakte eeredienst en de versmade prediking van zijn God en Heer — daar was hij het met Geert Groote over eens — toen veelal zoo schandelijk bij afstak. Geen wonder, zoo moet hij gezegd hebben, dat de menschen hun geloof verliezen, als wij het zoo onbeholpen uitdragen, geen wonder dat gestudeerde mannen de kerk uitloopen, als wij aan het altaar en in het koor, zoo onbarmhartig slecht zingen; en zonder eenige klassieke welsprekendheid van den kansel de eeuwige waarheden verkondigen.

Dat is de figuur van Hendrik Eger van Kalkar, die achter deze beweging stak. Dat is mijn monachale Humanist, wien te ontdekken en te ontleden en na te rekenen mij een blijdschap geweest is van weken en maanden, en dien wij bijna 250 jaar vóór onzen Joost v. d. Vondel ook van Keulen ten geschenke hebben gekregen, voor de Christencultuur onzer lage landen.

Maar laat ik, na dezen kijk in vogelvlucht op heel zijn persoon, nu feit voor feit, de hierboven beloofde bewijzen in een reeks korte citaten vastleggen.

VII. HENDRIK EGER VAN KALKAR'S LOQUAGIUM DE RHETORICA.

We zullen natuurlijk vroeg of laat tot een volledige uitgave der beide, te Berlijn in één groot handschrift bewaarde verhandelingen moeten komen. Maar voor mijn doel, kan ik, voor dit artikel ten minste, volstaan met een reeks citaten uit het Excerpt van het *Loquagium*, gelijk hij dat misschien nog zelf, bij een zijner Visitaties in het Utrechtsche Kartuizerklooster Nieuwlicht, dat met zijn medewerking in 1392 gesticht is, heeft laten overschrijven en achtergelaten. Het staat vermeld in het 1ste deel van den Utrechtschen handschriftencatalogo van Tiele op blz. 212, onder n° 824, als afkomstig uit het Utrechtsche Kartuizerklooster; en de voorkomende Utrechtsche Bibliothecaris schreef mij, dat het handschrift zich nog in den oorspronkelijken karakteristieken kloosterband bevindt, met het oude schutblad. De titel van het 15de eeuwse hschr. luidt: *Excerptum quoddam ex libello qui dicitur Loquagium, quem composuit magister henricus de Kalkar, ordinis carthusiensis prior domus Coloniae. De arte rhetorica.*

Ten eerste blijkt hieruit, dat de overdracht der interpunctie-

teekens van de liturgische lecties naar het gewone Latijnsche proz bij den schrijver van het *Loquagium* volop bewuste opzet geweest is. Van den eenen kant geeft hij toch voor het gewone proza drie teekens: het hakenpunt als *punctus suspensivus*, het metron teeken als *signum quietis* en het eindrust-teeken als *signum finis* in juist dezelfde vormen als Karl Hirsche ze beschreef en me. Greidanus ze in de genoemde Utrechtsche handschriften van het Kartuizerklooster Nieuwlicht heeft herkend.

Maar van den anderen kant geeft hij voor elk er onmiddellijk daarna de proza-accentuatie in Gregoriaansche noten bij:

de flexa of het hakenpunt als la - sol - fa - la

de mediant of het metron als la - fa

en de eindpunt als la - sol - sol - re

en wijst erop dat de twee eerste teekens bij den zang of de melc disatie in het liturgisch gebruik de juist omgekeerde cadens hebben, zoodat daar: de flexa of het hakenpunt als la - fa

de mediant of het metron als la - sol - fa - l

gezongen worden.

Dit nu komt alles uitstekend uit met hetgeen wij van elders over de oorspronkelijke liturgisch-muzikale beteekenis dezer interpunctie-teekens weten en het best bij mej. Greidanus op blz. 80-85 i samengevat. Speciaal de noten-voorbeelden op blz. 82-83 geven on de twee aan Hendrik voorafgaande fasen der historische ontwikkeling in den Kartuizerkring, hetgeen vooral hieruit blijkt dat bi het eindpunt de Cisterciënsers nog la - fa - sol - re met groote tert zongen, wat bij de oudere Kartuizers reeds tot do - la - simol - fi met kleine terts is geworden, maar bij de jongere Kartuizers ui Hendriks tijd reeds zich tot la - sol - sol - re heeft ontwikkeld, ge lijk duidelijk blijkt uit het Triersche Kartuizer handschrift, da door P. Bohn in de Monatshefte für Musikgeschichte 1887 blz. 2^e vlgd. is in het licht gegeven.

Ook verderop toont dit Triersche hschr. duidelijk verwantschap met Hendrik Eger's ideeën, daar ook hier een onderscheid word gemaakt tusschen den *cantus* en de *oratio submissa voce dicenda* waarbij volgens de Triersche meer liturgisch gehouden uitdruk king (Greidanus blz. 85-86) „de flexa en mediatio van plaats ver wisselen”²⁵⁾.

²⁵⁾ Joh. Bapt. Klein: Der Choralgesang der Kartäuser in Theorie und Praxis unte besonderer Berücksichtigung der deutschen Kartausen. II Teil, Berliner Dissertatio 1910, blz. 27 vlgd. Men zie hierin o.a. de Visitatie-protokollen, waaruit blijkt, dat d Kartuizer-Visitatoren zich altijd ijverig met dit soort taal- en muziek-praktijk bemoeider